

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**HEYKƏLTƏRAŞ ELMİRA HÜSEYNOVA
YARADICILIĞININ BƏDİİ-PLASTİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İxtisas: 6215.01 –Təsviri sənət

Elm sahəsi: Sənətşünaslıq

İddiaçı: **Nərminə Xəlil qızı Rzayeva**

fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Xalq rəssamı, professor
Natiq Kamal oğlu Əliyev

Rəsmi opponentlər: Xalq rəssamı, professor
Akif İzzətulla oğlu Əsgərov
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Günel Tofiq qızı Seyidəhmədli
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Qalib Əhməd oğlu Qasimov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.34 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: Xalq rəssamı, professor
Fuad Məmməd-Emin oğlu Salayev

Dissertasiya şurasının elmi katibi: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Xanım Zəlimxan qızı Əsgərova

Elmi seminarın sədri vəzifəsini
müvəqqəti icra edən: Xalq rəssamı, professor
Səhhab İsa oğlu Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan heykəltəraşlıq məktəbi yaranaraq inkişaf etməyə başlayır. Respublikamızda professional heykəltəraşlıq məktəbinin yaranmasında və formalaşmasında rus heykəltəraşlıq məktəbinin əhəmiyyətli dərəcədə rolu olmuşdur. Ölkəmizdə 1950-60-cı illərdə keçmiş sovetlər məkanında ali rəssamlıq məktəblərini bitirərək dünya və sovet heykəltəraşlıq sənətinin ənənələrinə yiyələnmiş azərbaycanlı gənc istedadlı sənətkarlar yetişməyə başlayır. Onlar yaratdıqları əsərləri dövrün mühüm ideya və bədii tələblərinə uyğun formada həyata keçirirdilər.

Mövzu və janr müxtəlifliyi, plastik formanın incəliklərinə nail olmaq cəhdləri qeyd edilən yeni heykəltəraş nəslini özlərindən əvvəlki sənətkarlardan əsaslı şəkildə fərqləndirirdi. Milli əsaslarla yanaşı müasirliyin tərənnümü klassik sənətdən bu yaradıcılıq istiqamətini fərqləndirməyə başladı. Belə sənətkarlardan H.Abdullayeva, Ö.Eldarov, İ.Zeynalov, F.Nəcəfov, M.Mirqasımov, T.Məmmədov, E.Hüseynova və digərlərinin adlarını qeyd etmək olar.

Əməkdar rəssam E.Hüseynova Azərbaycan təsviri sənətinin heykəltəraşlıq sahəsində yüksək sənətkarlıq nümunələri ilə böyük xidmətləri olmuş görkəmli heykəltəraşlardan olmuşdur. Onun yaradıcılığı heykəltəraşlığın bütün sahələrini - monumental, dekorativ-monumental və dəzgah heykəltəraşlığını əhatə edir. Elmira Hüseynova 1954-cü ildə Ə.Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbini, daha sonra isə 1960-cı ildə İ.Y.Repin adına Boyakarlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutunu bitirmişdir. Yaradıcılığı 1960-cı illərdən başlayaraq öz inkişaf istiqamətini artıq müəyyən olunmuş heykəltəraşın 30 illik yaradıcılıq yolu zəngin axtarışlarla keçmişdir. Onun hələ tələbəlik illərindən ekspressionizm məktəbinə dayanıqlığı, müasir incəsənətə meyli, heykəltəraş A.Burdel yaradıcılığına olan böyük sevgi və rəğbəti gələcəkdə yaradacağı əsərlərdən sanki incə bir ip ilə keçəcək. E.Hüseynovanın yaradıcılığının ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, o milli

ənənələri innovativ ideyaların sintezində zənginləşdirir və müasir incəsənət dilində böyük ustalqla bunu ifadə edir.

Əsərləri özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən heykəltəraş görkəmli şəxsiyyətlərin xatirəsinə həsr olunmuş monumental və memorial-xatirə abidələrin müəllifidir. Fəlsəfi düşüncənin ifadəsinə yönəlmiş dəzgah heykəllərin yaradılmasında isə izah etdiyi ailə dəyərlərinin bədii həlli yüksək diqqətə layiqdir. E.Hüseynova əsərləri haqqında postsovet məkanında bir sıra qiymətli mütəxəssis fikirlər söylənmişdir. Sənətşünaslar – C.Novruzova, M.Nəcəfov, Z.Əliyev və başqaları heykəltəraşın müxtəlif illərdə yaratdığı portretlərini, monumental əsərlərini yüksək dəyərləndirmişlər.

Elmira Hüseynovanın yaradıcılıq dövrü incəsənət qarşısında böyük ictimai və siyasi əhəmiyyətli məsələlərin qoyulduğu dövrə təsadüf edir. Yeni ideya və yeni məzmunlar üzərində çalışmaq yaradıcı şəxsiyyət qarşısına onun sənət fəaliyyətində yeni bədii forma və təsvir vasitələrinə qadir olma qabiliyyətini tələb edirdi. Bu dövrdə incəsənət geniş xalq kütlələrinin sənətinə çevrilərək, onların arzu və istəklərini, həyat və məişətini əks etdirmək haqqını qazanmışdır. E.Hüseynovanın əsərləri mövzusunun maraqlı bədii həlli ilə seçilir, yaratdığı heykəllər bənzərsiz biçimi, yaddaqalan forma tapıntıları ilə diqqəti cəlb edir. Misal olaraq, “Ailə”, “Analıq”, “Xoşbəxtlik”, “Rəssamın ailəsi” və s. əsərlərdə oxşar məzmun ifadəli, yaddaqalan həll ilə qarşılaşırıq. Eləcə də, memarlıq məkan mühitində heykəltəraşlıq əsərlərinin bədii həllində sənətkarın daxili enerjisi, dəqiqliyi, yüksək müşahidəçilik qabiliyyəti daima diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan sənətşünaslığında bu günə qədər sənətkarlığı əhəmiyyətli dərəcədə yüksək, şəxsiyyəti böyük olan E.Hüseynovanın yaradıcılığına dair geniş və əhatəli tədqiqatın olmaması qarşısında, heykəltəraşın sənətinə həsr olunmuş tutumlu elmi tədqiqatın aparılmasına böyük zərurət duyulur. Belə ki, onun müasir Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafına verdiyi töhfələrin bədii-estetik dəyərinin müəyyən olunması gənc heykəltəraş nəslinin formalaşması və inkişafı yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, milli sənətşünaslığımızın zənginləşməsinə kömək etmiş olar.

Heykəltərəşin fərqli kompozisiyada dəzğah heykəltərəşliyi, eləcə də şəhərlərdə ucaldılan monumental, memorial-xatirə abidələri sənətsevərlərin və jurnalistlərin diqqətini hər zaman cəlb etmiş və onun haqqında müxtəlif illərdə dövrü mətbuatda bir çox məqalələr dərc edilmişdir. Bu mənada, K.Abdullayevin “Heykəltərəşin dostluq səfəri: (Əməkdar rəssam E. Hüseynovanın yaradıcılığı haqqında)”¹, M.Axundovanın “Axtarış yollarında: (Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında)”², E. Qasimovanın “Daş. Çəkilic və qadın əlləri: (Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında)”³ və “Daşda günəş hərarəti: (Heykəltərəş E.Hüseynovanın yaradıcılığı haqqında)”⁴, Z.Əliyevin “Ana mövzusunun işığında: (heykəltərəş E.Hüseynovanın əsərləri)”⁵, T.Əliyevanın “Gecə bir işıq yanır: (Heykəltərəş E.Hüseynovanın emalatxanası haqqında)”⁶, Ç.Əlioğlunun “Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında”⁷, Məhərrəmoğlunun “Bir körpənin səsi, bir sənətkarın düşüncəsi: Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında”⁸, C.Novruzovanın “İnsan sorağında. (Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında)”⁹, M.Həsənzadənin “Daşlarda ürək izləri:

---

¹ Abdullayev K. Heykəltərəşin dostluq səfəri: (Əməkdar rəssam E.Hüseynovanın yaradıcılığı haqqında) – Bakı. – 1977, 13 oktyabr.

² Axundova M. Axtarış yollarında: Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1975, 27 dekabr. – s. 11.

³ Qasimova E. Daş. Çəkilic və qadın əlləri: (Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında) // – Bakı: Azərbaycan qadını, – 1979. №8, – s. 21.

⁴ Qasimova E. Daşda günəş hərarəti: (Heykəltərəş E.Hüseynovanın yaradıcılığı haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1978, 11 mart. – s. 8.

⁵ Əliyev Z. Ana mövzusunun işığında: (heykəltərəş E.Hüseynovanın əsərləri) // Bakı. – 1984, 6 aprel. – s. 3.

⁶ Əliyeva T. Gecə bir işıq yanır: (Heykəltərəş E.Hüseynovanın emalatxanası haqqında) // Bakı. – 1977, 16 iyun.

⁷ Əlioğlu Ç. Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında // – Bakı: Qobustan, – 1970. №2, – s. 67-68.

⁸ Məhərrəmoğlu. Bir körpənin səsi, bir sənətkarın düşüncəsi: Heykəltərəş E. Hüseynova haqqında // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1969, 2 May. – s. 9.

⁹ Novruzova C. İnsan sorağında. (Heykəltərəş E.Hüseynova haqqında) // – Bakı: Qobustan, – 1970. №2, – s. 59-61.

(Heykəltəraş E.Hüseynova haqqında)”¹⁰ və s. məqalələri qeyd etmək olar.

Azərbaycan heykəltəraşlığının davamlı tədqiqatçısı kimi tanınan C.Novruzova XX əsrdə bu sahədə baş verən bütün prosesləri 1979-cu ildə yazdığı “Sovet Azərbaycanının heykəltəraşlığı” adlı monoqrafiyasında¹¹ heykəltəraş Elmira Hüseynova yaradıcılığının bir qismini izləməyə çalışmışdır. Ancaq bu məqalələrin hər biri ümumi xarakter daşmışdır. Heykəltəraşın təxminən 30 illik bir dövrü əhatə edən yaradıcılığı bu vaxta qədər ətraflı və tam şəkildə işıqlandırılmamışdır. Böyük sənətkar haqqında yalnız Azərbaycan rəssamlarına həsr edilmiş “Sərvət”¹² kitab silsiləsində Əsmər Abdullayevanın monoqrafiyasını bu sıraya qismən aid etmək olar. Sözsüz ki, həmin silsilədən olan bütün monoqrafiyalara aid edilən format, bu gün həm yüksək bədii, həm də tarixi cəhətdən dəyərli olan rəssamın yaradıcılığını tam əhatə edə biləcək qədər tutarlı təqdimat hesab edilə bilməz.

Sənətkarın yaratdığı qəbirüstü abidələrinin təhlili G.Seyidəhmədlinin “Azərbaycan memorial heykəltəraşlığının bədii xüsusiyyətləri (Fəxri Xiyabanın abidələri əsasında)” adlı monoqrafiyasında aparılmışdır¹³.

Elmira Hüseynova haqqında vaxtaşırı yazılan qəzet və jurnal məqalələrində isə onun yaradıcılığı haqqında daha çox lakonik məlumatlar öz əksini tapmışdır.

---

¹⁰ Həsənzadə M. Daşlarda ürək izləri: (Heykəltəraş E.Hüseynova haqqında) // Kommunist. – 1970, 7 yanvar. – s. 4.

¹¹ Novruzova C. Sovet Azərbaycanının heykəltəraşlığı / C. Novruzova. – Bakı: İşıq, – 1973. – 29 s.

¹² Abdullayeva Ə. Zivər Məmmədova (1902-1980). Həyat Abdullayeva (1912-2007). Elmira Hüseynova (1933-1995) / Ə.Abdullayeva – Bakı: Sərvət, Şərq-Qərb, 2013. – 104 s.

¹³ Seyidəhmədli G. Azərbaycan memorial heykəltəraşlığının bədii xüsusiyyətləri: Fəxri Xiyabanın abidələri əsasında: monoqrafiya / G.Seyidəhmədli – Bakı: Avropa, 2020. – 261 s.

Bütün bunlar istedadlı heykəltəraşın əhatəli yaradıcılığının bütün sahələrini tədqiq və təhlil etməyin zəruriliyini şərtləndirir və mərhələlərlə hərtərəfli şəkildə öyrənilməsinə tələb edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın predmetini heykəltəraş Elmira Hüseynovanın həyat və yaradıcılığı, onun əsərlərində forma-biçim, məna-məzmun, üslub, dəst-xətt göstəriciləri, bəzi əsərlərinin müqayisəli analizi təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini isə Elmira Hüseynovanın müxtəlif dövrlərdə yaratdığı əsərləri haqqında dövrü mətbuatda – qəzet, jurnal və kitablarda dərc olunan məqalələr və elmi araşdırmalar təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi XX əsr Azərbaycan təsviri sənətinin görkəmli nümayəndəsi, Əməkdar rəssam, heykəltəraş Elmira Hüseynovanın geniş yaradıcılığının bədii-estetik xüsusiyyətlərini dəyərləndirmək və elmi şərhini verməkdir.

Qarşıya qoyulan məqsəd aşağıdakı məsələlərin həllini tələb edir:

- Heykəltəraşın həyatını şərh etmək və yaradıcılıq istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- Elmira Hüseynovanın portret yaradıcılığında obrazlılığı araşdırmaq;

- Heykəltəraşın yaradıcılığında bədii idrakın gerçəkləşməsində sənət əsərlərinin əhəmiyyətini açıqlamaq;

- Elmira Hüseynovanın yaratdığı monumental heykəltəraşlıq əsərlərinin şəhər mühitində əhəmiyyətini dəqiqləşdirmək;

- Elmira Hüseynovanın yaradıcılığında memorial-xatirə tipli əsərlərinin memarlıq məkan mühitində əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək;

- Elmira Hüseynovanın müasir Azərbaycan heykəltəraşlığındakı mövqeyinin müəyyən etmək;

- Elmira Hüseynovanın milli heykəltəraşlıq məktəbimizin formalaşmasında rolunu göstərmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işinin metodoloji əsasını heykəltəraşın geniş yaradıcılığının ayrı-ayrı sahələrinin səciyyələndirilməsi və əsas əsərlərinin təhlili təşkil edir. Tədqiqat

işində nəzərdən keçirilən problemlərin təhlilində milli və ümumbəşəri dəyərlərdən, sənətsünaslığın elmi-nəzəri müddəa və qənaətlərindən faydalanılmışdır. Problemin tədqiqində tarixilik prinsipinə və xronoloji ardıcılığa riayət edilmiş, heykəltəraşa həmdövr olan sənətkarların yaradıcılığı ilə müqayisəli təhlili, həmçinin sənətkarın yaradıcılığında sezilən “mənəvi” müəllimlərin təsirinin araşdırılması tədqiqatın səmərəli aparılmasına imkan yaratmışdır.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Elmira Hüseynovanın yaradıcılığında monumental və dəzgah, memorial-xatirə heykəltəraşlığı öz əksini tapmışdır;
- Elmira Hüseynovanın portret əsərlərində obrazın oxşarlığı diqqəti cəlb edir, bu əsərdə mənəvi-psixoloji dolğunluq və obrazın dərin və duyğulandırıcı bitkinliyi müşahidə olunur;
- Elmira Hüseynovanın yaradıcılığında ailə-övlad münasibətləri, analıq, qadınlıq mövzusu əsas yer tutur;
- Sənətkar yaradıcılığında Azərbaycanın görkəmli elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə böyük rəğbət bəslədiyini görmək olar;
- Elmira Hüseynovanın şəhər mühitində ucaldılmış monumental heykəltəraşlıq əsərləri ideya və məna-məzmun daşıyıcılığına, eləcə də forma-biçim tutumuna görə kifayət qədər təbiidir;
- Heykəltəraşın memorial-xatirə tipli abidə yaradıcılığının əsas cəhəti fiqrlara möhkəmlik və bütövlük verən formanın təqdimatıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi məhz problemin qoyuluşu ilə müəyyən olunur və əsasən aşağıdakı müddələrdə öz əksini tapır:

- İlk dəfə olaraq Azərbaycan sənətsünaslığında Elmira Hüseynovanın həyat və yaradıcılığı tam və dolğun müstəqil monoqrafik tədqiqat obyektinə kimi təqdim olunub;
- Elmira Hüseynovanın yaradıcılığı ardıcıl tədqiq olunaraq sistemləşdirilmiş, ayrı-ayrı mərhələlər müəyyən olunmuş və onların təhlilindən sonra bədii-estetik nəticə və müddəalar çıxarılmışdır;
- İlk dəfə olaraq heykəltəraşın kiçik plastika və monumental, memorial-xatirə əsərləri geniş əhatə olunaraq tədqiq və təhlil edilmişdi;

- İlk dəfə heykəltəraşın müxtəlif zamanlarda yerinə yetirdiyi portret əsərləri geniş şəkildə tədqiq edilərək təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Hazır ki, tədqiqat milli heykəltəraşlıq məktəbinin tarixini genişləndirərək Azərbaycan incəsənətinin ümumi inkişafında Əməkdar rəssam Elmira Hüseynovanın yaradıcılığının rolunu, yerini və təzahür formalarını müəyyən edir.

Tədqiqat rəssamlıq təmayüllü ali və orta ixtisas müəssisələrində heykəltəraş və sənətşünas tələbələrə “Heykəltəraşlıq tarixi” və “Azərbaycan incəsənəti tarixi” kursları çərçivəsində tədris oluna bilər. Dissertasiya Elmira Hüseynovanın yaradıcılığı haqqında yazılmış elmi-tədqiqat işi kimi, bu sahədə çalışan hər bir şəxs üçün dəyərli bir vəsaitdir.

Dissertasiyanın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas məzmunu, elmi müddəa və nəticələri 10 məqalədə öz əksini tapmışdır, mövzu üzərindəki axtarışları əks etdirən məruzələr müxtəlif səpgili elmi konfranslarda dinlənilmişdir.

Dissertasiya işi sənətşünas ixtisasına yiyələnən və heykəltəraşlıq ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrin tədrisi prosesində, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması zamanı tətbiq oluna bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilib və kafedranın iclasında müzakirə olunub.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, iki fəsil, dörd paraqraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. O cümlədən: Giriş – 13 443, 1.1. – 54 597, 1.2. – 49 171, 2.1 – 41 225, 2.2. – 32 711, Nəticə – 12 710, Ədəbiyyat – 11 119 işarə olmaqla dissertasiyanın ümumi həcmi 203 857 işarədən ibarətdir. Tədqiqatın məzmununu əks etdirən illüstrasiyalar isə albom şəklində dissertasiyaya əlavə kimi təqdim olunmuşdur.

İŞİN MƏZMUNU VƏ ƏSAS MÜDDƏALARI

Girişdə mövzunun aktuallığı və işlənmə səviyyəsi, məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, eləcə də işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası, strukturu və həcmi haqda məlumat verilir.

Dissertasiyanın **“Elmira Hüseynova dəzgah yaradıcılığının bədii xüsusiyyətləri”** adlı **I fəslin I paragrafi** “Elmira Hüseynovanın portret yaradıcılığında obrazlılıq” adlanır. Burada qeyd olunur ki, müxtəlif janrlarda çalışmış müəllifin yaradıcılığında heykəltəraşlıq üçün ən önəmli janrlardan hesab olunan portret xüsusi yer tutur. Elmira Hüseynovanın yaradıcılığında təsvir obyektinin obraz açılışına xidmət edən güclü təsvir vasitələri portret əsərlərin kamilliyini bir daha təsdiqləyir. Heykəltəraşın yaratdığı qadın obrazları isə öz orijinallığı və incəliyi ilə fərqlənir. O, tələbəklik illərindən qadın surətlərinə xüsusi həssaslıqla müraciət etmişdir.

Professional təhsil aldığı müddətdə ilk müvəffəqiyyətli işi ağacdən yonulmuş “Azərbaycanlı qadın” (köhnə adı “Kolxoççu”) (1957) əsəridir. Heykəltəraş yaratdığı obrazın simasında sadə əməksevər insanı canlandırmışdır. Bu əsər əsasən tərəvətli yapması, formanın dəqiq işlənməsi ilə diqqəti cəlb edir. Heykəltəraş “qəhrəmanın” xarakterini mənəvi çilgünlüyün parlaq anında deyil, adi səmimi obrazda, tarazlıq halında göstərib. Onun sakit, açıq çöhrəsi obrazın ahəngdarlığını, mənəvi saflığını və ümumiləşmiş şəkildə gücünü də əks etdirir.

Sözü gedən əsər heykəltəraşın yaradıcılığında hələ akademik bədii həllərdən uzaqlaşmadığı dövrə təsadüf edir. Çünki gələcəkdə yaradılan əsərlər heykəltəraşın zəngin bədii istiqamətlər axtarışları nəticəsində, Azərbaycan plastika sənəti üçün səciyyəvi olmayan, bəlkə də çox gözlənilməz olan forma-biçimi, qeyri-adi xarakteri ilə dövrünün digər heykəltəraşlıq nümunələrindən kəskin şəkildə fərqlənəcək.

Obrazlarda tipoloji, xarakterik xüsusiyyətlərin açıqlanmasını sənətkar kişi portretlərinə həsr etdiyi bir neçə əsərində xüsusi bədii formalarla təqdim edir. Üç eyniadlı əsərdə fərqli xarakterik açılışlar dərin mənəni izah edir. Maraqlı tərəflərlərdən biri budur ki, təsvir

olunmuş obrazlar yaxın yaş qrupuna aid olsalar da, onlar fərqli xarakterik təsvirlərə malikdirlər. Bir obrazın simasına xarakterin mənə ifadəsinin verilməsi ilə əsərin məzmununa çoxöçülü duyğunun qatılması heykəltəraşın klassik ənənələrinə sadıqlığını göstərir.

Elmira Hüseynovanın 1960-cı ildə yaratdığı kişi portretində tuncun sərtliyi özünü xüsusilə büruzə verir. Bununla sənətkar ciddiliyi, sərtliyi, kəskinliyi ifadə etməyə çalışmışdır. Enli burun, bir qədər nazik dodaqlar, qabarıq yanaq almacıqları obrazın ciddiyyətini təsdiqləyir. Bir qədər arxaya daranmış saçlar, açıq alın, hətta ciddi geyim tərzini bildirən boyun hissədən verilmiş bir fraqment obrazın kifayət qədər ciddi həyat tərzinə malik yaşamından xəbər verir.

1965-ci ildə təkrar kişi obrazına müraciət edərək, sənətkar bu dəfə gilin yumşaq materialına üstünlük vermişdir. Əsər gilin yumşaqlığını ifadə etsə də, xarakterdə yenə də ciddi görkəm önə çəkilməmişdir. Bundan əvvəlki portretə olan xüsusi sərtlikdən, kəskinlikdən söhbət gedə bilməz. Əsərdə əsasən milli mənsubiyyət nəzəri cəlb edir. Arxaya daranmış saçların arasında verilmiş kölgə effektləri ilə sənətkar ağaran saç təəssüratını böyük məharətlə yarada bilmişdir.

Təsviri sənətin digər növlərindən fərqli olaraq plastik sənətdə dəqiqliyə nail olmaq olduqca mürəkkəb məsələdir. Rəng, işıq-kölgə nüanslarının iştirak edə bilmədiyi heykəltəraşlıq sənətində əsas məsələ cizgilərdə dəqiqlik həddinə nail olmaqdır ki, qeyd edilən heykəllərdə bütün cizgilər ən xırda detallarına qədər heykəltəraş tərəfindən diqqətlə yerinə yetirilmişdir.

Elmira Hüseynova portret yaradıcılığında ənənəvi olmayan mövzular üzərində çalışdığı daha çox sevirdi. Portret yaradıcılığında milli mənsubluğu, sosial zümrənin xarakterini açmaq sənətkarı cəlb edən tərəflərdən idi. 1962-ci ildə tuncdan yaratdığı “Polşalı tələbə qız” əsəri bu qəbildəndir. Rəssam burada sanki materialın sərtliyini mövzunun zəriflik gücü ilə “əridib”, ona mülayim xarakter gətirmişdir.

Elmira Hüseynova istər portret probleminin həllində, istərsə də çoxfıqurlu kompozisiyalarda böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Belə ki, 1961-ci ildə heykəltəraşa böyük uğur gətirmiş, Moskva

şəhərində nümayişdən sonra ona medal qazandırmış “Neftçilər” kompozisiyasında heykəltəraşın təsvir etdiyi obyektə hərəkət vermə qabiliyyəti açıq-aydın hiss olunur. O, indi plastikliyin daha mürəkkəb məsələlərini həll etməyə çalışır, daxili gərginliyi və dinamikliyi daha cəsarətli şəkildə təsvir edir. Bu heç də təsadüfi deyil, məlum olduğu kimi E.Hüseynovanın həyat yoldaşı dövrünün məşhur xalq rəssamı Toğrul Nərimanbəyov idi. Hər iki sənətkar yaradıcılığında eyni istiqamətdə inkişaf edir və onların bədii zövqləri biri birini tamamlayırdı. Bu iki böyük sənətkarlardan kimin kimə daha çox təsirini anlamaq bir qədər qəliz olsa da, onu qeyd etmək olar ki, 1960-cı illərin əvvəlləri T. Nərimanbəyovun “Uğurlu gələcək naminə” əsəri, E. Hüseynovanın “Neftçilər” (1961) kompozisiyası – sənətkarların yaradıcılığında kubistik dövrün başlamasına təkan verir. Bu dövrdən başlayaraq E. Hüseynova akademik ifadə metodlarından ayrılaraq yaradıcılığında konstruktiv düşüncəyə yol açır. Beləliklə, heykəltəraş öz yaradıcılığına sanki yeni nəfəs verir, gələcək sənət yoluna iri addımlarını müəyənləşdirir.

Heykəltəraş ana olduqdan sonra ailə üzvlərinə, xüsusən də qızına silsilə portretlər həsr edib. 1963-cü ildə gildən yaratdığı Əsmərin portretində ailə qayğıları ilə əhatələnmiş xoşbəxt körpə tərənnümü ilə yanaşı, həm də ananın öz sevgisi, məharətli əllərin sehrli təsiri ilə heykələ yansımışdır. Plastik sənətin imkanlarından maksimum istifadə edən rəssam gipsin yumşaq səthini hamarlaşdıraraq, mövzunun xarakterik anlamına uyğunlaşdırmışdır.

1979-80-ci illərdə T.Nərimanbəyova həsr etdiyi iki müxtəlif əsərləri onun ailə dəyərlərinə, ülvə məhəbbətə və sevgiyə nə qədər bağlı olduğundan danışır.

1965-ci ildə Elmira Hüseynovanın yaratdığı “Səttar Bəhlulzadənin” portreti rəssamın maraqlı obrazı, hər şeydən öncə portret sənətkarlıq icrasına və bədii obrazın inandırıcı rəsminə görə özünə nəzəri cəlb etməyi bacarmışdır. Əsərdə bilərəkdən cizgilərin şişirdilməsi ilə daxili ekspressiyanı, həyəcanı sadə qabarıq çalarlarla verməyə nail olan Elmira Hüseynovanın dahi rəssama olan böyük simpatiyası, saxladığı isti münasibət və qarşılıqlı hörmət onun yaratdığı obraza nə qədər yaxından bələd olmasının bir təəcəssümüdür.

“Tahirənin portreti”ndə heykəltəraş fərdi xüsusiyyətlərinə, daxili aləminə bələd olduğu yaxın rəfiqəsinin fərdiləşdirilmiş obrazını yaratmışdır. Bir qədər dekorativ təsir bağışlayan bu qırmızı gildən yapılmış heykəldə hiss və duyğuların tərənnümü üçün heykəltəraş özünəməxsus ifadə vasitələrindən istifadə etmişdir. Heykəltəraş hər zaman öz əsərlərində “əbədi həqiqətlər”in ifadəsinə can atır. Eyni fikirləri 1970-ci ildə yaradılmış “Sevincin portreti”nə də şamil etmək olar. Oxşar təsvir manerasına məxsus hər iki əsərdə tamaşaçılar tərəfindən tanınmayan şəxsin ümumiləşdirilmiş tipoloji malikliyi əsas götürülmüşdür .

Tanınmış və böyük şəxsiyyətlərin çoxlarına məlum olmayan iç dünyasını özünə məxsus şəkildə tamaşaçı önünə çıxaran tişə ustası, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərdən biri, biologiya elmləri doktoru “Ralfrid Həsənovun” portretini də olduqca maraqlı bədii formada yaratmağa nail olmuşdur. Elm insanlarının tərənnümündə ümumiləşdirilmiş formalardan istifadə edən sənətkar portret oxşarlığına maksimal dərəcədə nail olmaq və alimin şəxsiyyəti ilə yaxından tanış olmaq məqsədilə onun çalışdığı mərkəzləri araşdırır, təxəyyülündə formaşdırdığı bədii təfəkkürün heykəl nümunəsində reallaşdırır. Heykəltəraş alimin portretində materialın modelləşməsindən düzgün istifadə edərək uzun yumşaq keçidlərini, alnın təsirli açıqlığını və baxışın mənalığını göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

“Balerina” əsərində Elmira Hüseynova Raya İsmayılovanın portret surətini yaratmışdır. Portretin plastikasının yumşaqlığı sayəsində kəskin forma keçidləri demək olar ki, nəzərə çarpmır. Balerinanın alnı, dodaqları və çənəsi aydın formalarla verilmiş, mənalı gözlərində dərin bir intellektuallıq ifadə edilmişdir. Balerinanın gözəl, uzunsov sifəti sakit və ciddidir. Bu onun qadın incəliyini məftunediciliyini, onun ilhamlı anını gözəl ifadə edir. Portretin plastik həlli bütünlükdə ciddi və ümumidir.

I Fəslin “Heykəltəraşın yaradıcılığında bədii idrakın gerçəkləşməsi” adlı II paraqrafında vurğulanır ki, E.Hüseynova ailə, sevgi, övlad mövzularına xüsusi meyl göstərirdi. Heykəltəraşın müraciət etdiyi mövzulardan biri də “anılıq” mövzusu idi. Onu ana məhəbbətini, ana qayğısını və ülvi hissləri əks etdirən əsərləri

səmimi duyğular aşılaraq sənət nümunələridir. Müxtəlif materiallarda işlənmiş “Ailə”, “Analıq”, “Rəssamın ailəsi”, “Xoşbəxtlik” və s. əsərlərdə bu məzmun ifadəli, yaddaqalan həllini görürük.

1963-cü ildə daşdan yonulmuş “Ailə” əsərinin məzmun dərki olduqca dərin mənə üzərində qurulmuşdur. Bu əsəri bir çox mənbələrdən “Avtoportret” kimi tanısaq da, maraqlısı odur ki, bu tək heykəltəraşın avtoportreti deyil. Heykəl ətrafında fırlanıqda çox qeyri-adi kompozisiya ilə qarşılaşırıq: avtoportretin əks tərəfində heykəltəraşın yoldaşı T.Nərimanvəyovun obrazını, bir tərəfdə isə qızı, kiçik yaşlı Əsmərin siması öz əksini tapmışdır. Bu maraqlı kompozisiya həlli ilk növbədə qeyri-adi forma-biçimi ilə yadda qalmışdır. Burada qaya daşının təbii formasını maskimal dərəcədə qoruyub saxlanıb. Əsərdə heykəltəraş üçün vacib olan portret bənzərliyi deyil, onun sərbəst mövzuda özünü nə qədər cəsarətli hiss etməsi, yeni üslub texnikasına nə qədər sərrast yiyələnmişdir.

Ailə dəyərlərinə həsr edilmiş daha bir əsər isə daş materialdan çoxfiqurlu “Ailə” kompozisiyasıdır (1966). Boynunda uşaq gəzdiren kişi və qadın başları işləyən heykəltəraş ilk dəfə olaraq çoxfiqurlu heykəlin novator həllini tətbiq etmişdir. Bu heykəltəraşlıq nümunəsi dövrünün ciddi və rəsmi abidələri fonunda olduqca qeyri-adi – birlik və səmimiyyət hissi, ailə münasibətlərinin təsirli şəkildə qavranılması ilə fərqlənirdi.

Ata və ana fiqurları ayrıdır: hər ikisinin baxışları fərqli yönə dikilmiş, temperamentləri fərqlidir. Heykəlin dörd tərəfdən baxılmasını nəzərə alan heykəltəraş kompozisiya quruluşunda plastik hərəkətlərin bir-birindən asılılığını, formaların bir-birinə bağlılığını prinsipial xarakterdə həll etmişdir. Əsərdə tamaşaçının diqqəti bütövlükdə həm heykələ, həm də fikrin açılması üçün kulminasiya nöqtəsi olan mərkəzə yönəlir. Tamaşaçı tərəfindən müşahidə məhz bu mərkəzdən başlayaraq tədricən bütün heykəl boyu hərəkət etməklə yenidən heykəltəraşın ideyasını ifadə etdiyi mərkəzə qayıdır.

1976-cı ildə bütöv ağac parçasından yonulmuş “Analıq” əsəri püxtələşmiş sənətkarın daha bir uğurlu eksperimenti kimi saymaq olar. Bu lirik mövzulu kompozisiya şaquli ritmə əsaslanır. Burada heykəltəraş ağacın uzunsov formasını saxlayaraq maraqlı kompozisiya həllinə nail olmuşdur. Formaların dinamik təsiri,

obrazın zərif psixologizminin daxili monumentallıqla uyğunluğu, plastik elementlərin aktiv oyunu – bütün bunlar həmin andaca seyrçilərin diqqətini cəlb edən, onları heykəlin yanında durmağa vadar edən, onların diqqətini fokuslaşdıran enerji yaradırdı.

Öz övladını bağına basmış ana fiquru heykəltəraşın çox sevdiyi “alla-prima” texnikasında, yəni eskiz etdәмәdән bir başa materialda hazırlanıb. Ağacın üzərindəki girintili-çixıntılı cizgilər təsvir olunmuş ananın əhval-ruhiyyəsini duymağa kömək edir. Heykəltəraş burada səthləri hamarlamır, materialın fakturasını dəyişmir və bununla da təbiətdə canlı olan ağacı öz kompozisiyası ilə ahəngdar etməyə nail olur, ona ikinci həyat verir. Əsərdə kontrast qanunu ilk növbədə özünü əsas həcmnin plastik həllinin xarakterində ona tabe olan detalların yapılması zamanı büruzə verir.

Ailə dəyərlərini səciyyələndirən çoxfiqurlu heykəltəraşlıq nümunələrindən söz açmışkən, E.Hüseynovanın ailəvi dostu, görkəmli xalq rəssamı Elbəy Rzaquliyevin ailəsinə həsr olunmuş “Rəssamın ailəsi” adlı kompozisiyanı da qeyd etmək lazımdır. Gipsdən olan bu əsərdə müxtəlif yaşlarda olan insan xarakterlərini, onların hisslərinin gərgin anlarını ritmik xətlər vasitəsilə göstərməklə heykəltəraş diqqətini yaxından bələd olduğu ailənin birliyinə, bir-birinə bağlılığını təsvir etməyə yönəlib.

Sovet ittifaqı dönəmində Respublikamızda və sovetlər məkanında yetəri qədər tanınmış heykəltəraş E.Hüseynova 1977-ci ildə Almaniya Demokratik Respublikasının Hayezverd şəhərində keçirilən sosialist ölkələrin II Beynəlxalq heykəltəraşlıq simpoziumunda iştirak üçün dəvət alır. Qeyd etmək lazımdır ki, sözü gedən simpoziumda Sovet İttifaqını təmsil edən yeganə nümayəndə məhz Elmira Hüseynova olmuşdur. Təqdim olunmuş, Abşeron daşından hazırlanmış “Xoşbəxtlik” adlı kompozisiyada arxa hissədən təsvir olunmuş körpə, qollarını geniş açaraq ata-anasını qucaqlayıb. Bu heykəl Hayezverd şəhərinin mərkəzində yerləşən istirahət parkında qoyulmuşdur və zamanımıza da mükəmməl şəkildə çatmışdır. Əsər bir qədər reallıqdan uzaq, qabartma şəkildə yerinə yetirilmişdir. Böyük bir daş üzərində icra olunmuş obrazlar daha çox siluet təsəvvürü yadarır. Müasir tərzdə işlənən əsərdə məna yalnız ondan ibarətdir ki, övlad və valideyinlərin bir yerdə olması xoşbəxt

bir anın təəssüratıdır. Bu xüsusiyyətdən çıxış edən heykəltəraş əsərdə düşündürücü mənanı kompozisiyanın bütövlüyündə ərsəyə gətirə bilmişdir.

Elmira Hüseynovanın daha bir uğurlu, kompozisiya baxımından maraqlı bir əsəri də 1978-ci ildə ağacdan yonulmuş “Bahar” əsəridir. İlk baxışdan iki gəncin alovlu ehtirasını, çılğın eşqini, qarşılıqlı sevgisini özündə cəmləyən bu kompozisiya XX əsrin ən məşhur rəngkarlıq nümunələrindən birinə çevrilmiş G.Klimtin “Öpüş” (1908-1909) əsərini, heykəltəraşlıq nümunələrindən isə rumın əsilli fransız heykəltəraş K.Brankuzinin “Öpüş” əsərini xatırladır. Elmira Hüseynovanın dünya təsviri sənətinə, xüsusən də XX əsr Avropa heykəltəraşlıq məktəbinin yetirmələrinin yaradıcılığına olan böyük həvəsi və əvəzsiz müşahidəçilik qabiliyyəti onun daima yaradıcılığında özünəməxsus tərzdə öz əksini tapır. “Bahar” əsərində ağacın qırmızı tonların saxlanması insan varlığının mövcud gözəlliyinin tərənnümünə xüsusi çalar qatır. Əsərdə üslub və ya tərz sərbəstliyinin fərdi xüsusiyyətləri özünü aydın büruzə verir.

Dissertasiyanın **“Elmira Hüseynovanın heykəltəraşlıq əsərlərinin şəhər mühitində yeri”** adlı II fəslin **“Memarlıq məkan mühitində Elmira Hüseynova memorial heykəltəraşlığının əhəmiyyəti”** adlı I paragrafında qeyd olunur ki, Elmira Hüseynovanın memorial xatirə abidələri ilə tanışlıq onun yaradıcılığının bəzi ümumi cəhətlərini və müəyyən iş üsullarını aydınlaşdırmağa imkan verir. Bu cəhətlərdən biri fiqurlara möhkəmlik və monolitlik verən formanın səylə, dəqiqliklə işlənməsidir. Onun hazırladığı abidələrin əsas xüsusiyyətlərindən biri də onlardakı psixologizmi və müasirliyimizin tariximizlə əlaqələndirilməsidir.

Elmira xanım yaradıcılığı obrazların peşəsinə yaxından bələd olaraq, onların daxili aləmini, xarakterini üzə çıxarandan sonra əsəri yaratmağa başlayırdı. Onun Fəxri Xiyabandakı işlərindən biri Azərbaycanın Xalq yazıçısı, dramaturq, Mehdi Hüseynin 1966-cı ildə hazırlanmış memorial abidəsidir. Bu memorial abidə sadə, lakin əhatəli bədii tutuma malik olması və professional həllinə görə seçilir. Bütöv blok sal qaya daşın təbii halı, onun girintili-çixıntılı fakturası

abidəyə xüsusi effekt verir. Bloku belə “hal”a salmaq müəllifin professionallığından xəbər verir və nəticədə iş çox əzəmətli-cəlbedici baxılır. Qranitin üzərində, yuxarı hissədə yazıçının qorelyef portreti işlənib.

Müəllif portretdəki heyrətamiz keçidlər və sərt cizgilər vasitəsi ilə bütün formaya məharətlə harmoniya və dərin poetiklik verə bilmişdir. Portretdəki “sərt” lirizm və düşüncəli hal yazıçı ruhunu daha da qabartmışdır. İri planda daşın təbii fakturası üzərində yonulmuş portret daha əzəmətli və xatirələrə hopmuş lirik təsiri ilə diqqəti çəkir.

Əsərin maraqlı tərəfi burada simmetriyanın pozulması ilə çərçivəsi olmayan sərhədsizliyin bir simvolikaya çevrilməsidir. Portretin məhz nahamar, kənarları sanki yonulmamış böyük bir daş parçasının üzərində olması yazıçının bitməyən, sərhədsiz arzularına işarə edir. Abidənin aşağı hissəsində “Xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn”, onun doğum və ölüm tarixinin qeyd edildiyi hissə ümumi kompozisiya quruluşunu prinsiplial formasına ziyan vurmadaşın içində oyularaq həkk edilmişdir. Abidənin qara mərmər üzərində parlaq formada və yaxud buna bənzər daha dəbdəbəli ifadə tərzində verilməməsi heykəltəraş tərəfindən xarakterik uyğunluq hesab edilməklə yanaşı, həm də standartlardan yayınaraq yeni forma axtarışı, fərdi üslubu ilə izah etmək mümkündür.

Azərbaycanın görkəmli dramaturqu Cəfər Cabbarlının I Fəxrî Xiyabandakı məzarı (1968) üzərindəki baryef kompozisiyası E.Hüseynovanın dəzgah heykəltəraşlığında gerçəkləşdirdiyi eksperimentlərin monumental heykəltəraşlığa uğurlu şəkildə yansıtması adlandırmaq olar.

Heykəltəraş bu qəbirüstü abidədə Cəfər Cabbarlının şəxsiyyətini istedadı çox şaxəli, alovlu yaradıcı obraz kimi duymuş və onu bir qədər fərqli tərzdə, qəbul olunmuş ənənələrdən uzaq baryef kimi təsvir etmişdir. Xatirə abidəsində qara qranit üzərində Cəfər Cabbarlının obrazı tunc materialda profildən verilmişdir. Dramaturqun simasının çılğın, lakin bir o qədər də canlı yaradılmasının nəticəsidir ki, bu memorial abidəyə qarşı biganə qalmaq olmur. Heykəltəraş burada Cabbarlının iç dünyasını duyulması dəqiqliklə göstərməyə nail olmuşdur. Məzarüstü abidənin ümumi

ölçüsü 8 metrdir. Fon kimi verilmiş 2 metrlik qranitin üzərində 1,75 sm. ölçüdə dramaturqun tunc barelyef portreti yapılıb. Burada yazıçının adı qranitdən yonulub, doğum və ölüm tarixi isə qızıl hərfərlə yazılıb. Sərt keçidlər və qabarıq yapmalar ekspressiv üslub yaradıcılığının parlaq nümunəsi sayıla bilər. Abidə rakurs orijinallığına görə Fəxri Xiyabanda olan qəbirüstü abidələrdən və ümumiyyətlə forma və məzmun baxımından dövrün memorial abidələrindən kəskin şəkildə fərqlənir. Burada müəllif öz novator fikirlərini böyük məharətlə təxəyyülündən qaynaqlanan obrazda həyata keçirə bilmişdir. Qara mərmər lövhə üzərində tuncdan profil görünüşdən abidə qəhrəmanının narahat dünyasını tamaşaçısına yaşadan rəssam əsərdə romantik-lirik duyğunu xüsusilə önə çəkmişdir. Qeyri adi kompozisiya həlli dramaturqun bir əli ilə görünməyən əlyazmanın üzərində qələmi gərgin tutması, digər əli ilə də sanki əlyazmanı işıqlandıran görünməyən şamı küləkdən qoruması təəssüratı bağışlayır. Heykəltəraş adi təsvirçilik manerasından uzaq, dramaturqun ən gərgin anını tamaşaçıya çatdırmağa nail ola bilmişdir. Bu tərzdə təqdim olunan memorial abidə təbii ki, dövründə birmənalı qarşılana bilməzdi.

Sənətkarın Fəxri Xiyabanda yer alan daha bir əsəri Azərbaycanın xalq şairi, əməkdar incəsənət xadimi Rəsul Rzanın xatirəsinə ucaldılmış memorial-xatirə abidəsidir. 1983-cü ildə yaradılmış əsər heykəltəraşın digər memorial nümunələri ilə ümumi, səciyyəvi xüsusiyyətlərin olmasına baxmayaraq, burada dəyişik bədii ifadə xüsusiyyəti nəzərə çarpır. Qəbir üstü abidə qranit blok qorelyef şəklində həll olunmuşdur. 70 sm-lik qorelyef portret sol hissədə yerləşdirilərək, yarpaqdan ibarət nəbatı elementlərlə əhatə olunmuşdur. Hər bir materialın özünəməxsus keyfiyyətlərinə yaxşı bələd olan və daha çox əsərlərində formaların sərtliyinə üstünlük verən E.Hüseynova burada plastikanın ahəngdarlığını əldə etməklə, yeri gələndə mövzuya münasib və gözlənilməz ola bildiyini sərgiləmişdir. Əsərdə Azərbaycan heykəltəraşlığında ilk dəfə olaraq portretlərin kompozisiyalarına obrazları zənginləşdirən, onların daxili aləmini aşkarlayan məntiqi atributlar daxil etmişdir: şairinin düşüncələrə dalmış portretində sol tərəfdə dekorativ formanın boşluğunda çiçəkləyən kiçik ağac budağı verilmişdir. R.Rzanın

memorial abidəsi özünün dərin təəssüratı ilə yaddaşlara hakim kəsilir. Bu təəssüratı sinə daşının üzərinə həkk olunmuş “İnsanlardan soruşun, onlar məni tanıyır” kəlməsi ədəbi dilin təsirli ifadəsi ilə gücləndirsə də, əsas mahiyyəti cizgilərin, ümumi kompozisiya quruluşunun bədii həlli həyata keçirir. Cəfər Cabbarlının qəbirüstü abidəsindən fərqli olaraq R.Rzanın abidəsində şairin nəzərləri önə, oxucularına, onu sevənlərə yönəlmişdir.

Özünəməxsus dəst-xəttə malik olan qadın heykəltəraşımız Elmira Hüseynovanın Bakının “Nizami Gəncəvi” küçəsində yerləşən görkəmli bakılı alim, Nobel mükafatı laureatı L.Landauya həsr olunmuş xatirə lövhəsi də (1987) maraqlı plastik həllinə görə diqqət çəkir. Əsərdə alimin gərgin həyatından qaynaqlanan dərin ekspressiya, obrazın daxili enerjisinin simaya vuran gərginliyi dərin qırıqlarla, seyrəkləşmiş baş hissənin açıq alını ilə diqqəti çəkir. Gərginliyin təsirli ifadəsini vermək üçün qəhrəmanını profildən tərənnüm edən sənətkar onun bütün cizgilərində eyni ifadəni bir-birinə tabe edərək kompozisiya bütövlüyünə nail olmuşdur. Əllərin iri forması, uzun barmaqlar demək olar ki, bütün obrazın açıqlanmasında əsas elementdir. Bir əli ilə sanki ətrafına susma əmr verərək tədqiqatının ən dərinliyinə vararaq yeni elmi axtarışla haqqındakı düşüncəli anının bədii ifadəsini verən sənətkar obrazın digər əli ilə açıq alını tutaraq fərdi, özünəməxsus aləmini yaratmağa nail olmuşdur. Dodaqlar və burunun quruluşunda belə xarici bənzərlikdən əlavə xarakterliyin açılışı plastik sənətin imkanlarından maksimum istifadə ilə olduqca canlı verilmişdir. Aydın hiss olunan yaradıcı enerji və iradə gücü, daxili dinamika və ekspressiya bədii formanın plastikliyinin vəhdətini abidənin harmonik baxılmasına yönəldə bilmişdir.

Fəslin **“Elmira Hüseynovanın monumental heykəltəraşlıq əsərlərinin şəhər mühitində yeri”** adlı **II paragrafında** göstərilir ki, Elmira Hüseynova özünü monumental heykəltəraşlıq sahəsində də mükəmməl şəkildə də göstərməyə nail olmuşdur. Onun, Bakıda Milli kitabxananın eyvanında qoyulan D.Mendeleeyevin monumenti (1961), 1968-ci ildə Sumqayıtda ucaldılan C.Cabbarlının heykəli, 1983-cü ildə Bakıda H.Zərdabının (İçəri şəhər) heykəli deyilənləri bir daha sübut edir.

Şəhərimizin əzəmətli binalarından sayılan M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın binası M.Useynovun layihəsi ilə inşası tamamlandıqdan sonra, fasadın bəzədilməsi üçün 1960-cı ildə buraya bir çox heykəltəraşlar cəlb olunur. Bu heykəltəraşlar sırasında təhsilini yenidən bitirmiş E.Hüseynova da var idi. Ona həvalə olunan heykəl rus alimi və ictimai xadimi, kimyəvi elementlərin dövrü cədvəlinin yaradıcısı D.Mendeleyevin heykəli olur. Bakıya yenidən gəlmiş gənc Elmira Hüseynovanın o zaman hələ öz emalatxanası belə olmur. Ona işə başlamaq üçün heykəltəraş H.Abdullayeva öz emalatxanasının qapılarını açır. Heykəltəraş iki həftə ərzində ona verilmiş tapşırığı gildən mükəmməl şəkildə yerinə yetirməklə, Həyat xanımın emalatxanasına tez-tez gələn Ömər Eldarovu, Tokay Məmmədovu öz cəldliyi ilə heyrətə gətirməyi bacarır. İş tamamlandıqda, D.Mendeleyevin heykəli F.Əbdürrəhmanovun sədrlik etdiyi komissiyanın çox müsbət fikrini alır və heykəl dərhal binanın fasadını bəzəmək üçün beton materiala köçürülür. Heykəlin hündürlüyü təxminən 3 metrəyə yaxındır. Elmira Hüseynovanın Bakıda qoyulan ilk monumental heykəli onun yaradıcılığında ilk uğurlu addımlarından saymaq olar. Məhz bu uğurlu işin təqdimatından sonra, heykəltəraşa dövlət tərəfindən şəxsi emalatxana ayrılır.

Memarlıq-məkan mühitinin həcm-fəza məkanın həllində özünün yüksək bədii keyfiyyətləri ilə diqqət çəkən heykəltəraş D.Mendeleyevin heykəlinin kompozisiya quruluşunda ayrı-ayrı xırda detallara diqqət verilməsi ilə obrazın cizgilərinə və şərhinə müxtəlif səpkilərdən yanaşır və tamaşaçının nəzərində böyük mütəfəkkir və filosofun dərin humanistliyinin önə çıxarır. Abidə kompozisiya bütövlüyü ilə nəzərə çarpır, obrazın üz ifadəliliyinə isə heykəltəraşın ritmik yapmaları sayəsində nail olunub. E.Hüseynova plastik məğzi pozmayaraq və formayaratmanın qanunlarına sadıq qalaraq, dəzgah heykəltəraşlığından monumental formalara böyük cəsarətlə keçməyi bacarır.

Heykəltəraş E.Hüseynovanın 1968-ci ildə mərmərdən yaratdığı Cəfər Cabbarlının abidəsi Sumqayıt şəhərinin mərkəzi parklarının birində hal hazırda sakinlərin və qonaqların gözünü oxşayır.

Monumental abidəni yaradan heykəltəraşın əsas vəzifəsi fiqurunu düzgün “yerləşdirmək”, silueti hər tərəfdən və müxtəlif məsafələrdən ifadəli və gözəl etməyi bacarmaqdır. Abidənin məzmunu həm ilk baxışdan, həm də abidənin yanından və ya onun ətrafından keçərkən – bir çox nöqteyi-nəzərdən dərk edilməlidir. Bu qeyd olunan vacib məsələlər Cəfər Cabbarlının monument abidəsində tam şəkildə yerinə yetirilməklə, heykəltəraş E.Hüseynova işin öhdəsindən ustalıqla gələrək, qarşıya qoyulan məqsədə çatmağa nail olmuşdur.

Ümumi hündürlüyü 2,5 metrə bərabər, 1,5 metr hündürlükdə qara qranit postament üzərində bərqərar olan 1 metrlik abidə mütənasib, ahəngdar ölçülərə, canlı plastik formalara, ifadəli silueta malikdir. Abidənin ətrafına dolanarkən müxtəlif baxış nöqtəsi açılır; bu cür görünüş dolğun hisslər və abidənin plastikasını anlamaq imkanı verir. Heykəltəraş görkəmli ədibin başını bir qədər əyib xəyala dalmış, sükuta qərq olmuş vəziyyətdə təsvir etmişdir. Sənətkar, dramaturqun saçlarının dağınıqlığını, eynək altından baxan nəzərlərini, üz cizgilərini güclü yapılmış qırıqla göstərərək abidənin əsl monumentallığına nail olmuşlar. Monumentin dayanıqlı gözəl kompozisiyası ciddi düşünülmüş və plastik ifadəsi ilə seçilir. Onda hər şey qarşılıqlı əlaqədədir, hər bir detal bütöv bir zəncirin hissələri kimi digərini tamamlayır. Yazıçının vüqarlı, təmkinli obrazını dərin həyatiliyi ilə dolu olan fiquru postamentlə vahid, qırılmaz vəhdət təşkil edir. Bu vəhdət nisbətlərinin, konturların, heykəltəraşlıq və memarlıq ölçülərinin düşünülmüş nisbəti ilə əldə edilmişdir.

Azərbaycan monumental heykəltəraşlığının inkişafına öz töhfələrini vermiş E.Hüseynovanın yaratdığı monumental əsərlərindən biri də “Həsən bəy Zərdabinin” abidəsi olmuşdur. Azərbaycan demokratik mətbuatının banisi və ölkəmizdə ilk nəşr olunan qəzet “Əkinçi” qəzetinin təsisçisi və baş redaktoru H.Zərdabinin abidəsinin sifarişçi heykəltəraşa dövlət tərəfindən verilmişdir və qəbul edən Azərbaycan kommunist partiyası mərkəzi komitəsinin birinci katibi, Həsən Əziz oğlu Həsənov olmuşdur. Dörd metrlik bu monumental abidə hazır olduqda komissiya üzvlərində ilk yaranan təəssürat – “belə zərif və nəcib xanım bu qədər nəhəng heykəli necə yaratmışdır?” sualı oldu.

Özündə tarixi və müasirliyi saxlayan abidə, həm də yerləşdiyi İçəri Şəhər memarlıq ansamblına bütöv şəkildə uyğundur. Heykəltəraş kompozisiyanı yarı qorelyef, yarı dairəvi kompozisiya prinsipinə əsaslanaraq işləmişdir. Abidə nəhəng gövdəli köklü ağacı xatırladır. E.Hüseynova bir şəxsin obrazını yaratmazdan qabaq, onun həyatı və yaradıcılığı ilə yaxından tanış olub, daxili aləminə tam şəkildə bələd olurdu. Zərdabinin burada məhz ağacın altında, gövdə üstündə əyləşmiş təsvir olunması onun islam dünyasının ilk təbiətşünas alimi olduğunu bir daha vurğulayır. Dörd metrlik tunc abidədə fiqurun pozası, jesti, hərəkəti kompozisiya baxımından elə həll edilib ki, əsərin məzmunu başa düşülən olsun. Təkcə üzün deyil, bütövlükdə heykəlin ifadəliliyi, xarici plastik görkəminin qəhrəmanın daxili dünyasına tam uyğunluğu bu monumental abidə üçün ilkin şərtidir. Heykələ tamaşa edənlərin bəziləri bunu uzaqdan görüb bütövlükdə dərk edir; digərləri abidəyə yaxınlaşdıqda heykəlin üzündəki ifadəyə nəzər salaraq əsas məzmunu qavrayır. Abidə təkcə ifadəli siluətə malik deyil, həm də mütənasib olmaqla bərabər memarlıq məkanından, ümumi mühitdən ayrılmaz sənət əsəri kimi baxılır; ideoloji məzmunla yanaşı, özündə həm də memarlıq-bədii funksiyalar daşıyır.

Heykəltəraşın abidənin kompozisiyasında fiqurun oturmuş şəkildə olmağını qərar verməsi, bu abidənin həyətin interyerində və ya memarlıq binasının fonunda daha məqsədə uyğun baxılmağıdır. Çünki bu tip monumental heykəltəraşlıq nümunələri açıq meydan sahəsinin fonunda hər zaman yaxşı görünür. Belə bir heykəli heç bir səs-küylü nəqliyyatın olmadığı mühitdə, tamaşaçıları heykəlin yanında dayanmağa, oturmağa və yaxın məsafədən baxmağa dəvət etdiyi yerdə qoymaq daha doğrudur.

Nəticədə dissertasiyanın əsas müddəaları yekunlaşdırılmışdır:

1. E.Hüseynovanın yaradıcılığında heykəltəraşlığımızın bir çox sahələri, o cümlədən monumental və dəzğah, memorial-xatirə heykəltəraşlığı öz əksini tapmışdır;

2. E.Hüseynovanın dəzğah heykəltəraşlığı nümunələrində milli ənənəyə sadiqlik və mənəvi-fəlsəfi keyfiyyətlərin təzahürü özünü büruzə verir;

3. E.Hüseynovanın portret əsərləri öz orijinallığı və psixoloji dərinliyi ilə diqqəti cəlb edir. O, portret əsərlərində obrazın oxşarlığına, inandırıcı olmasına diqqətlə yanaşmış, əsərin bədii təqdimatında mənəvi-psixoloji dolğunluğa və obrazın dərin və duyğulandırıcı bitkinliyinə müvəffəq olmuşdur;

4. E.Hüseynovanın şəhər mühitində ucaldılmış monumental heykəltəraşlıq əsərlərində bədii-estetik və maarifləndirici yanaşma tərzini nəzərə çarpır.

5. Heykəltəraşın monumental heykəlləri ideya və məna-məzmun daşıyıcılığına, eləcə də və forma-biçim tutumuna görə kifayət qədər təbiidir;

6. E.Hüseynovanın yüksək sənətkarlıqla nümayiş etdirdiyi bədii axtarışlarının ifadəsi olan müxtəlif həcmli plastik nümunələrdə əksi, onun həm də milli heykəltəraşlığımızda özünəməxsus dəst-xəttə malik sənətkar olduğunu təsdiqləmişdir;

7. Heykəltəraşın memorial-xatirə tipli əsərləri öz düşündürücü-fəlsəfi keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Heykəltəraşın memorial abidə yaradıcılığının əsas cəhəti fiqurlara möhkəmlik və monolitlik verən formanın söylə, dəqiqliklə işlənməsidir;

8. Sənətkarın memorial abidələrində əsas xüsusiyyət onlarda psixologizm və müasirliyimizin tariximizlə əlaqələndirilməsidir;

9. Zəngin bədii irsə malik olan Elmira Hüseynovanın yaradıcılığının tədqiqi olunması müasir sənətşünaslığa yeni bir töhfədir.

Mövzu ilə bağlı müəllif tərəfindən aşağıdakı məqalələr dərc edilib:

1. Elmira Hüseynovanın yaradıcılığında monumental heykəllər // “Elmi əsərlər”, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti. №26, Bakı, 2018, s.116-120.

2. Heykəltəraş Elmira Hüseynovanın yaradıcılığında qadın obrazları // “Axtarışlar” AMEA-nın Naxçıvan bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. №2 – Naxçıvan, 2018, s.151-153.

3. Azərbaycan heykəltəraşlığında Elmira Hüseynovanın yeri // “Sivilizasiya”. Bakı Avrasiya Universiteti, cild 7 №1, 2018(37), s.361-365.

4. Elmira Hüseynovanın portret yaradıcılığında obrazlılıq // “Azərbaycan elminin və təhsilinin müasir problemləri”. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. 25 may 2019 – Qazax şəh., s.430-433.

5. Heykəltəraş Elmira Hüseynova yaradıcılığının bədii cəhətləri // “Axtarışlar” AMEA-nın Naхçıvan bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, №2, Cild 10, 2019, s.198-202.

6. Heykəltəraş Elmira Hüseynovanın yaradıcılığında bədii təxəyyülün gerçəkləşməsi // “Sivilizasiya” Bakı Avrasiya Universiteti. Cild 7, №3, 2018(39), s.194-199.

7. Мемориальные памятники в творчестве скульптора Эльмиры Гусейновой // «Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия XXI века». Материалы VII международной научно-практической конференции. 3-4 октября 2018. Пятигорск. с.109-113.

8. Художественные свойства искусства пластики в творчестве скульптора // «Paradigmata Poznání» Прага, №4 / 2019. - с.105-109. Эльмиры Гусейновой

9. Творческие достижения скульптора Эльмиры Гусейновой // “Problem of Development of a Personality: Diversity of Approaches”. Materials of the IX international scientific conference. November 15-16, 2021, p.22-26.

10. Общие вопросы творчества азербайджанского скульптора Эльмиры Гусейновой // Art Culturology Economic sciences Philological sciences Pedagogical sciences. №24 (111) 2021, Czesc 2. Warszawa, Polska. P.9-12.

Dissertasiyanın müdafiəsi 08 iyun 2022-ci il tarixində saat 11⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.34 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası, AZ 1029, Bakı şəhəri, Heydər Əliyev prospekti 26

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının www.azra.edu.az rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 05 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28 aprel 2022

Kağızın formatı: A5

Həcm: 38 329

Tiraj: 100